WARIES MISDAADREEKS · Nº 097

Waterburcht in Maasdriel

De zaak van de verdronken rentmeester

Historisch onderzoeksrapport
naar de dood van Aernt Hoeffnagel,
rentmeester te Ammersoyen,
in de nacht van 20 op 21 juni 1672

samengesteld door
Ineke Kortlever
archivaris, Stichting Waardse Bronnen

Uitgeverij Waries

Inhoud

Aan de lezer 4

1 · Aanleiding en vraagstelling 6

2 · De Waard en de waterburcht in juni 1672 10

3 · Bronnen en werkwijze 14

4 · Personen in de bronnen 19

5 · Bronnenuitgave 22

Deel I · Vóór de nacht (bron 1 tot 7) 24

Deel II · De morgen van 21 juni (bron 8 tot 16) 35

Deel III · Het onderzoek loopt vast (bron 17 tot 20) 51

Deel IV · Later gevonden (bron 21 tot 23) 59

6 · Wat de bronnen open laten 65

Werkbladen 67

Antwoordformulier 73

Hints in drie niveaus 74

Verzegeld 77

7 · Conclusie van het onderzoek 78

Nawoord 86

Aan de lezer

Op vrijdagochtend 21 juni 1672 haalde de poortier van Kasteel Ammersoyen het lichaam van rentmeester Aernt Hoeffnagel uit de slotgracht. De Franse legers stonden op dat moment al in Gelderland; enkele weken later bereikten troepen Fort Sint-Andries, aan de oostpunt van de Bommelerwaard. De schout van de heerlijkheid deed tien dagen onderzoek en sloot het af als een ongeluk. In de Waard heeft men dat nooit helemaal geloofd.

Dit boek is het onderzoeksrapport dat ik over die zaak heb geschreven, met daarin alle bronnen waarop het steunt: brieven, een rekening, het kladboek van de rentmeester, het verslag van de chirurgijn, zes verhoren en een handvol stukken die ik pas later in andere verzamelingen vond. Ik heb ze uitgegeven zoals ze zijn, met korte samenvattingen en woordverklaringen, maar zonder mijn eigen oordeel. Dat staat achterin, onder zegel.

U kunt dus zelf doen wat ik heb gedaan: lezen, vergelijken, rekenen en uitsluiten. Alles wat u nodig hebt, staat in dit boek. U hebt geen kennis van de zeventiende eeuw nodig; hoofdstuk 3 legt uit hoe men toen geld telde, graan mat, tijd aangaf en data schreef. Wie die bladzijden overslaat, maakt het zichzelf onnodig moeilijk.

De vragen

1. Wie heeft Aernt Hoeffnagel in de nacht van 20 op 21 juni 1672 gedood?

2. Waarom? En wie of wat bedoelde de rentmeester met de letters *D.H.* in zijn kladboek?

3. Hoe wist de dader in 1672 aan verdenking te ontkomen?

4. Wie loog er over de valbrug, hoe laat ging die werkelijk omhoog, en waarom doet dat ertoe?

5. Wat verdween er uit de geldkist, wie nam het mee en waarom, en waarom kreeg de vaandrig in 1672 de schuld?

Zo werkt u

Lees eerst de hoofdstukken 1 tot en met 4; die geven het decor, de spelregels van de bronnen en de mensen. Lees daarna de bronnen in volgorde. Achterin vindt u werkbladen: een kalender, een tijdlijn van de nacht, een overzicht van verdachten en een lijst van de afkortingen uit het kladboek. Gebruik ze; de oplossing zit niet in één document, maar in de plekken waar twee documenten elkaar raken.

Loopt u vast, dan staan er hints in drie niveaus, op hun kop gedrukt, zodat u niet per ongeluk te veel leest. Niveau 1 wijst een richting, niveau 2 een document, niveau 3 bijna het antwoord. Vul het antwoordformulier in vóór u het zegel verbreekt. De conclusie verwijst bij elke stap naar de bladzijde waar het bewijs staat.

Speelduur: reken op tweeënhalf tot vier uur. U kunt het alleen doen, maar het werkt ook goed met twee of drie lezers die elk een deel van de verhoren voor hun rekening nemen en daarna vergelijken.

Ineke Kortlever
Zaltbommel, oktober 2026

HOOFDSTUK 1

Aanleiding en vraagstelling

Over een omslag met papieren, een verhaal uit een volksalmanak en de vraag die beide openlaten.

De omslag

In het voorjaar van 2025 kreeg de Stichting Waardse Bronnen een omslag in bruikleen van een particuliere eigenaar uit de Bommelerwaard, die anoniem wil blijven. Op de omslag staat in een hand uit de achttiende eeuw: *Papieren raeckende den doot van rentmeester Hoeffnagel, 1672, en het proces over sijn naelatenschap*. Erin zaten eenendertig losse stukken, sommige origineel, sommige afschrift, in wisselende staat. Een deel is waterschade, een deel is muizenvraat, maar het meeste laat zich goed lezen.

Hoe de papieren bij elkaar kwamen, is tamelijk duidelijk. Na de dood van de rentmeester ontstond er onenigheid over zijn nalatenschap. Zijn broer, Jacob Hoeffnagel uit Zaltbommel, verdacht de weduwe ervan dat zij wist hoe haar man was omgekomen, en dat zij er baat bij had gehad. De weduwe en haar familie verzamelden stukken om haar naam te zuiveren: afschriften uit het dossier van de schout, het kladboek van haar man, brieven. Die verzameling is de kern van wat hier volgt. Door de familie van de zuster van de weduwe is de omslag drie eeuwen lang bewaard gebleven.

Van de eenendertig stukken zijn er eenentwintig inhoudelijk van belang; de rest bestaat uit kwitanties voor de begrafenis, een lijst van huisraad en dubbele afschriften. Bij mijn onderzoek kwamen daar twee stukken bij uit andere particuliere verzamelingen in de Waard, waarover meer in deel IV. Samen vormen ze de drieëntwintig bronnen die dit rapport uitgeeft.

Het verhaal uit de almanak

De zaak was niet onbekend. In 1898 verscheen in een Bommelse volksalmanak, waarvan de uitgever al lang verdwenen is, een stuk-

je onder de titel *De verdronken rentmeester*. Ik citeer het begin, omdat het laat zien wat er in de Waard over de zaak werd verteld:

> In het rampjaar, toen de Franschen het land overliepen, diende op het slot te Ammerzoden een rentmeester, die het geld van zijn heer bijeen moest brengen om het kasteel van den brand te redden. Op een nacht vond men hem dood in de gracht. Men zeide eerst, dat hij te veel wijn had gedronken en van de brug was gevallen; doch weldra wist het gansche dorp beter. Want uit de geldkist ontbrak een zak met zilver, en den volgenden dag betaalde de vaandrig van het krijgsvolk, dat het slot moest bewaken, zijn schulden in den herberg met blinkende ducatons. Toen de Franschen kwamen, trok de vaandrig met zijn volk weg, en niemand heeft hem ooit weergezien. Nog lang zeiden de oude lieden te Ammerzoden, dat men ’s nachts bij de brug een lantaarn kon zien drijven, en dat dit de rentmeester was, die zijn zak zocht.

Het is een mooi verhaal, en het bevat, zoals we zullen zien, een paar dingen die kloppen. De betaling in de herberg is echt gebeurd; de lantaarn ook, al dreef die niet. Maar de almanak noemt geen bron, en het verhaal is in tweehonderdzesentwintig jaar ongetwijfeld bijgeslepen.

De vraag

De vraag van dit rapport is eenvoudig: hoe kwam Aernt Hoeffnagel in de nacht van donderdag 20 op vrijdag 21 juni 1672 aan zijn einde, en als het geen ongeluk was, wie was er dan verantwoordelijk? Daaraan hangen een paar kleinere vragen: wie de rentmeester die avond verwachtte, wat er uit de geldkist verdween, en waarom het onderzoek van de schout uitkwam waar het uitkwam.

Ik wil vooraf zeggen wat dit rapport níet is. Het is geen vonnis. De mensen over wie het gaat, zijn ruim drie eeuwen dood en kunnen zich niet verweren. Wat volgt is een reconstructie op grond van papier, met alle beperkingen van papier. Maar papier kan veel. Een rekening liegt minder snel dan een getuige, en twee getuigen die afzonderlijk verklaren, vertellen samen vaak meer dan ze van plan waren.

STUK	OMSCHRIJVING	UITGAVE
1	Brief van Mijn Heer, Den Haag, 17 juni 1672	bron 1
2	Brief van D. de Haen, Gorcum, 25 juni 1672	bron 2
3	Rekening van de brandschatting	bron 3
4	Extract pachtboek, hoeve De Kampen	bron 4
5	Afschrift kladboek van de rentmeester	bron 5
6	Quitantie vaandrig Rombout	bron 6
7	Briefje van G. van Dooren	bron 7
8	Proces-verbaal van de vondst (afschrift)	bron 8
9	Visum repertum St. Kock	bron 9
10	Inventaris van de kist (afschrift)	bron 10
11–16	Zes verhoren (afschriften Pels)	bron 11–16
17–18	Tweede afschrift verhoren Jan Corsz. en Neeltje Gerrits	–
19	Minuut brief schout aan De Haen	bron 17
20	Brief van Mijn Heer, Den Haag, 4 juli 1672	bron 18
21	Brief van D. de Haen met extract notaris	bron 19
22	Memorie van de schout, 1 juli 1672	bron 20
23	Afschrift obligatie L. Schenck	–
24–26	Drie kwitanties voor de begrafenis	–
27	Lijst van huisraad van de weduwe	–
28	Brief van Jacob Hoeffnagel aan de schepenen, 1673	–
29	Concept-rekest van de weduwe, 1673	–
30	Attestatie voor schepenen, 14 maart 1673	bron 23
31	Strook papier met rekensommen, zonder datum	–

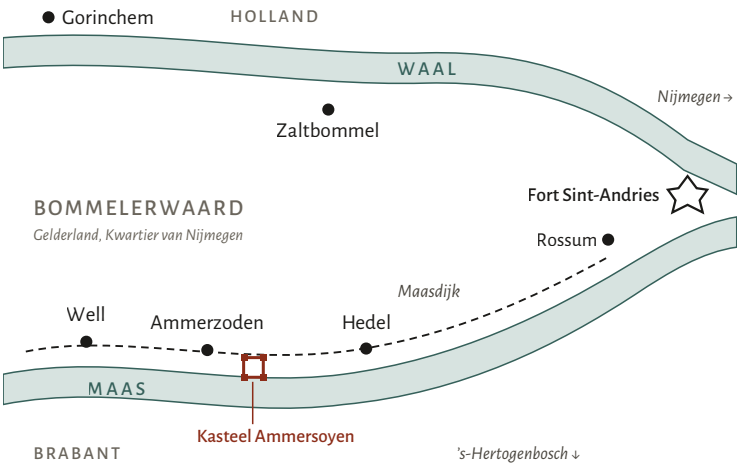
HOOFDSTUK 2

De Waard en de waterburcht in juni 1672

Een eiland tussen twee rivieren, een kasteel in het water, en een oorlog die eraan komt.

De Bommelerwaard

De Bommelerwaard is het land tussen Maas en Waal, van de plek waar beide rivieren in het oosten bijna samenkomen tot Loevestein in het westen. In 1672 hoorde de Waard bij Gelderland, en wel bij het Kwartier van Nijmegen. Zaltbommel, aan de Waal, was de stad; langs de Maas lagen dorpen als Well, Ammerzoden en Hedel, met hun kerken, boerderijen en uitwegen, verbonden door de dijkweg. Over de Maas lag Brabant, over de Waal in het westen Holland, met Gorinchem als dichtstbijzijnde stad.

Kaart 1. De Bommelerwaard, schematisch en niet op schaal. De dijkweg langs de Maas verbond de dorpen met elkaar en, via een veer over de rivier, met Holland in het westen.

Voor wie de reis wil narekenen: het kasteel ligt op ruim een uur lopen van Zaltbommel. Een ruiter deed er van Gorinchem naar

Ammerzoden, met de overtocht over de rivier, drie tot vier uur over; een bode te voet een goede dag. Het veer over de Maas onder Ammerzoden lag op een klein half uur lopen van het kasteel.

Het rampjaar

In het voorjaar van 1672 verklaarden Frankrijk, Engeland en de bisschoppen van Münster en Keulen de Republiek de oorlog. Begin juni trokken de Franse legers bij Lobith over de Rijn. Daarna ging het snel. In de weken die volgden vielen in Gelderland de ene stad en de ene schans na de andere; de Waard lag open, en wat er aan troepen was, was te weinig en te slecht betaald.

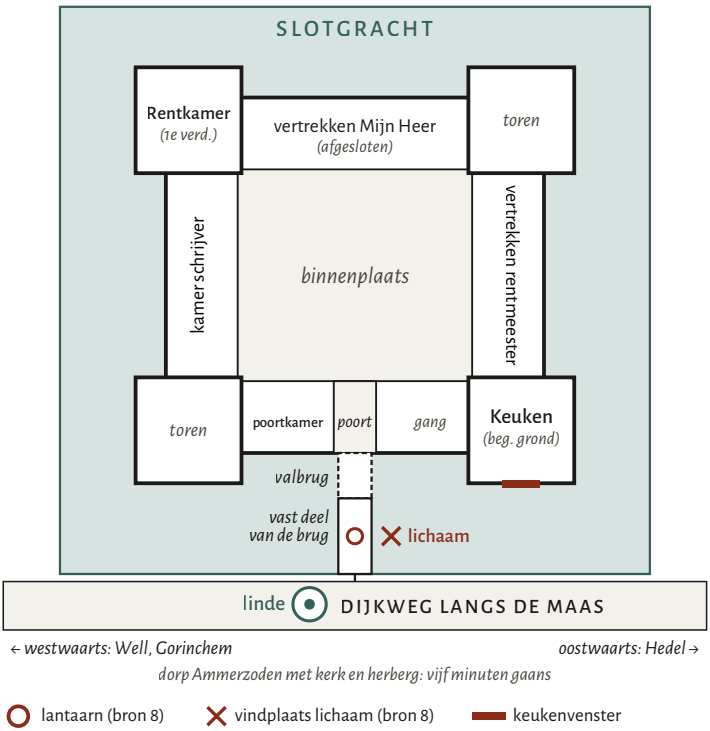
Aan de oostpunt van de Waard, waar Maas en Waal elkaar het dichtst naderen, lag Fort Sint-Andries. Het was in 1599 door de Spanjaarden aangelegd en een jaar later in Staatse handen gekomen. Wie het fort had, beheerste de toegang tot de Waard van oostelijke kant. In juni 1672 werd erover gesproken zoals men over een dijk spreekt bij hoog water: zolang Sint-Andries hield, was er tijd.

Voor een heerlijkheid als Ammersoyen betekende de oorlog vooral één ding: brandschatting. Een bezettende legermacht eiste van dorpen en huizen een som geld, en wie betaalde, werd niet in brand gestoken. Volgens de overlevering betaalde de heer van Ammersoyen in 1672 een aanzienlijk bedrag aan de Franse bevelhebber om het kasteel te sparen. Uit de bronnen in dit rapport blijkt hoe dat geld in juni bijeengebracht werd, en door wie.

De waterburcht

Kasteel Ammersoyen is een waterburcht: een vierkant gebouw met vier zware hoektorens rond een binnenplaats, geheel omgeven door een gracht. Het kasteel was gebouwd naar één vast plan, wat voor een middeleeuwse burcht ongewoon is, en het was alleen aan de voorzijde te bereiken, over een brug. Na een brand in 1590 en de lange oorlog met Spanje was het rond het midden van de zeventiende eeuw opgeknapt: van buiten bleef het een burcht, van binnen kwamen er kleinere, bewoonbare kamers.

In juni 1672 was de heer niet op het kasteel. Hij verbleef in Den Haag en liet de dagelijkse zaken over aan zijn rentmeester. Op het kasteel woonden die zomer de rentmeester en zijn vrouw, zijn schrijver, een meid en de poortier. Daarnaast had de rentmeester in het voorjaar twaalf man krijgsvolk in dienst genomen om het huis te bewaken; die waren ondergebracht in een schuur aan de overkant van de gracht en hielden ’s nachts wacht op de dijk.

Plattegrond 1. Het kasteel zoals het in de bronnen voorkomt, schematisch en niet op schaal. De indeling van de kamers volgt de verhoren; bouwhistorisch is de tekening vereenvoudigd.

De brug bestond uit twee delen. Het lange, vaste deel liep vanaf de dijkkant over het grootste stuk van de gracht; het laatste stuk, vlak voor de poort, was een valbrug die ’s avonds werd opgehaald. Was de valbrug op, dan was het kasteel van buitenaf onbereikbaar, en kon ook niemand van binnen naar buiten. De poortier, Jan Corsz.,